

ד"ר דבורה (דבי) קורן היא מרצה בתקשורת מחשבים במכללה אקדמית הדסה בירושלים ובאוניברסיטת תל אביב. היא לומדת לקראת תואר M.A. במדעי היהדות בירושלים.

"כולם בקיאים בהלל" תגובה למאמרו של וויליאם פרידמן במדור הקודם

ד"ר דבורה קורן

הקדמה

במאמרו *Women as Shelihot Tzibbur for Hallel on Rosh Hodesh*¹, וויליאם פרידמן הסיק שכיוון שאמירת הלל בראש חודש היא מנהג, אין חובה עקרונית – לא לאנשים ולא לנשים – באמירת הלל זה. לכן, בקהילות שבהן נשים גם נוהגות לומר הלל בראש חודש, מותר לאשה להוציא לידי חובה את האיש (היחיד) וגם את הציבור. כלומר, מותר לה למלא תפקיד שליח ציבור להלל בראש חודש, באותן קהילות. פרידמן הגביל את דיונו לעניינים ההלכתיים של חיוב הנשים בהשוואה לחיוב האנשים גרידא ולא דן בענייני קול אשה, ערבות, או שנוי מנהג, נושאים יותר כלליים שיכולים להשפיע על החלטת קהילה לקבל או לדחות את מסקנותיו.

ניתן לשאול למה פרידמן לא הרחיב את דבריו לכלול גם את הלל בימים אחרים שהאשה חייבת בהלל (או שאנשים ונשים כאחד אינם חייבים, דהיינו חול המועד ויום אחרון של פסח).² במידה שהנשים חייבות אפשר לדון באפשרות של הלל בליל פסח, הלל בחנוכה, והלל ביום העצמאות, כל הלל לפי החיוב של הנשים, וכמו שאמר פרידמן שנהגת ההלל ע"י נשים יכולה להזכיר לנו על הנשים הצדקניות שנמנעו מלהשתתף בחטא העגל, הנהגת ההלל ע"י נשים בימים אחרים אלו יכולה להזכיר לנו ש"אף הן היו באותו הנס" ועל מסירות נפשן להציל את עמינו מיד רשעים. ברם, בעניין חובת הנשים בקריאת הלל בימים שציינתי, יש חילוקי דעות, וכך אם נמשיך בדרכו של פרידמן, יצאו לנו דעות שונות בנוגע להלל בימים אלו, ויצא לנו פילוג בהלל כלל, כי בהלל ביום א' דפסח, בעצרת, ובסוכות

¹ מילין חביבין 1, סיון תשס"ה.

² יש הרבה ראיות שדינו של הלל בחוה"מ פסח ויום האחרון של פסח שווה לדינו של הלל בראש חודש ותמוה שפרידמן לא הזכיר את זה במאמרו. רא' משנה תורה הל' מגילה ותנוכה פ"ג ה"ז, ורא' המגיד משנה שם, בית יוסף או"ח תפ"ח א', תוספות ערכין י' א', ספר אורה א' קכ"ה סדר ההלל ד"ה הקורא את ההלל, שם ב' נ"ט דין ברכת הלל ד"ה הלל ביחיד, מחזור ויטרי רכ"ז, ועוד, ורוב חילוקי הדעות קשורים לאם מברכים או לא מברכים על הלל שהוא מנהג.

האשה פטורה לכל הדעות. פילוג כזה ידרוש הסבר לציבור כדי שלא יטעו ויחשבו שכל אמירות הלל שוות בחיוביהן על הנשים.

אבל לא באתי להרחיב על מסקנותיו של פרידמן לימים אחרים שאומרים בהם הלל, ולא באתי לחלוק על המסקנות המצומצמות שלו, שלע"ד, הציג בצורה נאותה. אלא, באתי לחלוק על ההנחה שלו – שבימינו יש צורך בכלל בשליח ציבור לקריאת הלל, ושמי שעומד לפני התיבה בזמן קריאת ההלל הוא מוציא את הציבור לידי חובה. טענתי היא שהאינדוא, כולנו בקיאים בהלל ואין חובה לסמוך על שליח הציבור בכלל, וברוב הקהילות, כך אכן המנהג. יותר מזה, לא רק שאין חובה לסמוך על הש"צ, אלא בכל הימים שגומרים את ההלל, לפי חלק מהדעות אפילו עדיף שלא לסמוך על הש"צ. ואם טענתי נכונה, אין מקום בכלל לדון על, ולמצוא חילוקים בין מצבים ומקומות שונים, בענין מי שמותר לו לעמוד לפני התיבה ולהנהיג את הציבור בשירה ובקריאת ההלל (היינו ה"מקרא"³ בלשון הגמרא סוכה ל"ח ב' ורש"י שם).

שינויים במנהג אמירת ההלל

במשנה סוכה ג' בענין הלל בסוכות נאמר:

מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרין אותו עונה אחריהן מה שהן אומרים ותהי לו מאירה אם היה גדול מקרא אותו עונה אחריו הללויה:

מזה לומדים שאם אשה פטורה בהלל של יום מסוים, מי שחייב באותו הלל יוצא לידי חובתו רק אם היא תקרא את ההלל והחייב יחזור על כל המלים. אבל אם המקרא גם חייב, אז מי ששומע צריך לענות אחרי כל מזמור "הללויה" ואחרי הברכה "אמן", והוא יצא ידי חובתו.⁴ ידוע לנו שברוב הקהילות היום, זה לא המנהג של קריאת הלל. נראה שלמשך הרבה דורות זה לא היה המנהג של קריאת הלל, ואפילו אם אי אפשר לתארך את שינוי המנהג במדויק, ידוע לנו שבתקופת האמוראים בבבל כבר חל שנוי זה. בעצם, אפילו המשנה הבאה, ג'יא, מעידה על זאת שצורת קריאת ההלל הייתה שונה בקהילות שונות כבר בתקופת התנאים:

מקום שנהגו לכפול יכפול לפשוט יפשוט לברך אחריו יברך אחריו הכל כמנהג המדינה:

ורמב"ם מסביר שם בפירושו שמשמעות "יכפול" היא:

שיקרא מאודך כי עניתני עד סוף ההלל כל דבר שתי פעמים. ולפשוט, הוא שיקרא בלי כפילה כשאר ההלל כולו.

מהמשך פירושו שם אנו מבינים שהברכה שנאמרת אחרי ההלל היא מנהג, לעומת הברכה לפני ההלל:

והברכה על קריאת ההלל לפני קריאתו חובה בכל מקום ואין הדבר תלוי במנהג.

הרמב"ם מסביר את התהליך של מנהג קריאת הלל בימי חכמים הראשונים בפרוטרוט (הלכות מגילה וחנוכה ג' י"ב-י"ד) ומסכם ש"זה הוא המנהג הראשון ובו ראוי לילך".

³ בהמשך המאמר, אני גם אשתמש במונח "שליח ציבור" או ש"צ, כשכוונתי אינה שהש"צ דווקא מוציא את הציבור לידי חובה, אלא שהמילה מייצגת את מי שעומד לפני התיבה, ואם הוא מוציא אחרים זה בעצם נושא המאמר.

⁴ רא' גם סוטה ל' ב' י"ת"ר בו ביום דרש ר' עקיבא בשעה "... ותוספתא סוטה (ליברמן) ו' ב'.

"אבל", מעיד הרמב"ם, "בזמנים אלו ראיתי בכל המקומות מנהגות משונות בקריאתו ובעניית העם ואין אחד מהם דומה לאחר".
מדברי רבא⁵ אנו לומדים שכבר בימיו מנהג קריאת ההלל לא היה לפי מנהג ימי חכמים הראשונים, ורש"י (שם) מסביר דברי רבא, שאפשר ללמוד הלכות גדולות מהמנהג שרואים בימיו (של רבא) בבתי הכנסת:

שהיו נוהגין לענות הללויה שתי פעמים ולא יותר, ואומרים כל ההלל עם המקרא עד הודו, ועונין הודו אחריו, וחוזרין וקורין עמו עד אנא ועונין אנא הושיעה נא ואנא הצליחה נא אחריו, כמו שאנו עושין, ואין זו כקריאת הראשונים שהיו עונים הללויה על כל דבר, כדאמרינן במתניתין דהכא ובסוטה (ל, ב): ואמר רבא: ממנהג של עכשיו אנו למדים מהו עיקר קריאת הלל כשתיקנהו תחילה, לפי שהכל חייבין בקריאתו ואין הכל בקיאין בו תקנו אחד קורא ואחרים שומעים, והכל עונים מקצת, ועכשיו שכל בני כנסיותינו בקיאין, וקורין אותו כולן - ואף על פי כן עונין שתי פעמים הללויה והודו לה' ואנא - מכאן אנו יכולים ללמוד מה תקנו הראשונים לענות למי שאין בקיאין ולבקיאין.

וכך רש"י מסיק שאנו לומדים "שמצוה לענות הללויה בפתחתו ואפילו לבקיאין".⁶
מזה אפשר להסיק, לכאורה, שאפילו כשכולם בקיאים וקוראים את כל ההלל, יש דברים שהיביים הציבור לענות אחרי המקרא. אבל, מהמשך דברי רש"י, אנו לומדים שדברים אלו שהציבור הבקי עונה הם לא בגלל חובה שאי אפשר למלא בלי ענייה אחר שליח ציבור (מחוייב) אלא, כדי שההלכות של קריאת ההלל לא ישתכחו.
התוספות (שם) מעירים שגם בדורם כולם היו בקיאים ויותר מזה, לא נהגו לפי המנהג שנהגו בימי רבא, ולדעת התוספות זה לא תקנה, אלא מנהג:

הלכתא גיברתא איכא למשמע ממנהגא דהלילא - במקום של רבא היו כולם בקיאים בהלל והיו כולם קוראים את ההלל עם שליח צבור כמו שאנו קוראים עכשיו ולא היו סומכים עליו כלל כדפירש בקונטרס אלא שנהגו לשנות בהנך דוכתי דמפרש והולך כדי ללמוד מהן הלכה למעשה לבקי ולמי שאינו בקי וגדול מקרא אותו או קטן ומה שאין אנו נוהגין עכשיו לעשות כן משום דמנהגא קרי ליה (והיכא דנהוג נהוג) והיכא דלא נהוג לא נהוג.

הריטב"א (שם) מסביר את דברי רש"י בבהירות ומפרט על כל הסדר של הלל. אני אצטט רק כמה משפטים, והקורא המעוניין בכל הפרטים יעיין בריטב"א:

אמר רבא הלכתא גברותא איכא למשמע ממנהגא דהלל. פ' בדורו של רבא היו נוהגין שקורין כל הצבור ההלל ואין ש"צ מוציאם ואע"פ כן היו נוהגים לענות ולכפול לפעמים שלא לצורך כדי שיהא סימן לסדר היוצא בקריאת אחרים, וזהו שאמר כי ממנהג ההלל שהיו נוהגין לקריאתו יש ללמוד כל הלכות ודינין של הלל ליוצא על ידי אחרים, וכן פירש רש"י ז"ל ועיקר.⁷

הנה אחד מדינים אלו ופירושו מדברי הריטב"א:

⁵ סוכה סוף ל"ח א' - ל"ח ב'.

⁶ רש"י שם.

⁷ ורא' גם את הר"ן בסוכה י"ט א' בדפי הרי"ף.

הוא אומר הללו עבדי ה' והם אומרים הללויה. פ' ואחר כך אנו נוהגין לקרותו כולו ביחד, ולמה אנו נוהגין בתחלת הפרק שהוא אומר הללו עבדי ה' ואנו עונין הללויה, מכאן שאם גדול מקרא אותו עונה אחריו, שלפיכך אנו נוהגין כן כדי שיהא סימן כי כשגדול מקרא הלל למי שאינו בקי להוציא יש לענות הללויה בכל פרשה זו על כל ענין וענין וכדי שלא ישתכח הלכה זו אנו נוהגין כן.

המאירי שם מסביר שבמנהג הראשון הבקיאים "הקלו לסמוך בהקראה זו ... מפני שאינה תפילה גמורה." כלומר, אם הלל היה תפילה ממש, אז ראוי לאדם בקי לבקש רחמים על עצמו ולא לסמוך על חברו להוציא.

חלק מהמנהגים הראשונים דווקא מדגישים איך יש לענות כשהמקרא הוא קטן (או אשה כשהיא לא מחוייבת):

הוא אומר הושיעה נא והם עונין אחריו הושיעה נא מכאן שאם היה קטן מקרא אותו עונין אחריו מה שהוא אומר. פ' שהניחו דבר זה במנהגם כדי שיהא זכר וסימן להלכה זו כי כשם שאנו עונין מה שהמקרא אומר בפסוק זה כך היוצא על ידי קטן צריך לענות בכל פסוק כדתנן ברישא דמתניתין.⁸

וראיה לדבר, "שקריאה זו כעין קריאה של קטן היא שהרי הושיעה נא והצליחה נא פסוק אחד הוא וחולקין אותו לשנים כעין קריאת קטן ומאחר שהיא כקריאת קטן כל שאדם בא לסמוך עליה על המקרא צריך להזכור מה שהוא אומר."⁹

המאירי מסביר ש"יש מקומות שהבקיאים אין סומכין על המקרא אלא שאף הבקיאים אחר שקראו אותו לעצמם היו נוהגים כן עם שליח ציבור ומאותם המנהגים יצאו לנו דברים אלו שכתבנו ומכל מקום שומע כעונה דוקא בשומע מפי המחוייב בדבר ואף זו בדיעבד ולא לכתחילה." היינו, עדיף לבקי לקרוא את כל ההלל בעצמו ולא לסמוך על מקרא. הערוך לנר (סוכה ל"ח ב') מקשה, שאפילו אם כולנו בקיאים ואיננו צריכים מי שיקרא את ההלל, הרי מדברי רש"י (לעיל) אפשר להבין שתקנו תקנה, ואיך אפשר לבטל אותה? הוא כותב:

למה גם אנחנו בזמן הזה לא עושין כן שהתוס' העירו על מנהג של ימי רבא ותרצו כיון דמנהגא קרי ל' היכא דלא נהוג לא נהוג אבל הרי הללויה דבתחלת הלל לא משום מנהג הוא אלא מעיקר התקנה שנתקן גם לבקיאין שקורין הלל כולו עם המקרא והיאך בטלנו התקנה וי"ל ע"פ מה שכתב הר"ן דמה שמצוה לענות הללויה הוא למען הורות לאינן בקיאין שיאמרו הללויה ויצאו בזה ע"ש¹⁰ וא"כ זה הי' צורך בזמן שבאמת היו עונין האינן בקיאין הללויה וסמכו על המקרא אבל בזמן הזה שהכל קורין את ההלל עם הציבור לא נצרך עוד לבקיאין לענות הללויה בפתיחת הלל דהטעם מפני מה נתקן לא שייך עוד:

התירוץ של הערוך לנר קצת דחוק, שהרי אם היה צורך "בזמן שבאמת היו עונין האינן בקיאין" אז היו צריכים לענות "הללויה" יותר מפעמיים! יותר נכון, לדעתי, לקבל את דברי התוספות כהסבר של מה שראו בקהילותיהם הקדושים, כדרכם של התוספות. בכל מקרה, מדברי הערוך לנר אנו לומדים על מנהג הלל ורמת הבקיאיות בדורו.

⁸ המשך הריטב"א שם.

⁹ מאירי שם.

¹⁰ ובמקומו של רבא היו נוהגין מנהג זה המוכיח מתוך מימריה ומה שאין אנו נוהגין כן הוא משום דמנהגא קרי ליה והיכא דנהוג נהוג והיכא דלא נהוג לא נהוג.

מכל זה אפשר לסכם שבימי רבא, בימי התוספות, ובימי הערוך לנר כולם היו בקיאים בקריאת ההלל, ולכן, אפילו המנהג שנהגו בימי רבא לא החזיק מעמד בקהילות ישראל. בדורות של כל אלו, הציבור לא שמכו על שליח ציבור לאמירת ההלל, אלא אמרו את ההלל כלו, ואם ענו לפרקים, זה לא היה לפי מנהג אחיד¹¹ וזה היה כזכר למנהג קדום. יותר מזה, עדיף לבקי שלא יסמוך על הש"צ אלא לקרוא את הכל בעצמו.

האם גם אנו בקיאים בימינו?

ראינו את המפרשים דברי רבא שפירשו שבימי "קורין אותו כולו" (דברי רש"י מובאים לעיל) ו"לא היו סומכים עליו כלל" (דברי תוספות מובאים לעיל) ו"אין ש"צ מוציאם" (דברי ריטב"א מובאים לעיל). גם ראינו ששיטה זו התקיימה במשך הדורות ובערוך לנר ראינו גם ש"הכל קורין את ההלל". האם אפשר לומר שכמו בימי ערוך הנר, גם היום כולם בקיאים בהלל?

אם תאמר/י שיש היום בקהילותינו אנשים שאינם בקיאים, הרי לכל אחד יש סידור ובעזרתו כולם נהיים בקיאים. לא לחינם היה גוטנברג נמנה עם חכמי האומות!¹² ואם תאמר/י שלצערנו היום בקהילותינו יש מתפללים שאינם קוראים שפת הקודש, הרי יש סידורים עם תרגום ומותר לקרא את ההלל בכל שפה:

ברכות הלל ושמע ותפלה נאמרין בכל לשון ר' אומ' אומ' אני שאין שמע נאמ' אלא בלשון הקדש שנ' והיו הדברים האלה ברכת כהנים אלו בשעה שהכהנים עומדין על מעלות האולם¹³

לכן, ניתן להגיע למסקנה שהיום, כמו בימי ערוך הנר, כולם בקיאים בקריאת הלל. ברם, צריכים לבדוק מצבים שבכל זאת יש מתפללים הסומכים על הש"צ, ובעניין זה יש כמה פרטים במנהג אמירת הלל בימינו שצריכים לבחון. למעט ארבעת הפסוקים הראשונים במזמור קי"ח – שתכף נבדוק את מנהגם, ניתן לומר שברוב קהילות ישראל בימינו, כל הציבור אומרים את ההלל או לפני שליח הציבור חוזר על הפסוקים האחרונים בלבד של כל מזמור, או כולם שרים או קוראים ביחד עם הש"צ, ואין סומכים על הש"צ לומר את ההלל להוציא אותם.¹⁴ גם בפסוק כ"ה במזמור קי"ח, הציבור חוזר על המלים אחרי הש"צ, וכבר ראינו שזה מזכיר לנו את דרך הקריאה במידה והמקרא הוא קטן, ולכן אין אנו סומכים על הש"צ גם לפסוק זה. הציבור גם מברך את הברכות בעצמם.¹⁵

¹¹ בעניין המגוון של מנהגים של הלל, ראו גם את הטור או"ח סוף סי' תכ"ב.

¹² לדוגמה, ראו שו"ת שבות יעקב ג' י"א.

¹³ תוספתא סוטה (ליברמן) ז' ז'.

¹⁴ היוצאים מכלל זה הם קהילות עולי תימן שמנהגם דומה להצעת הרמב"ם בהלכותיו, ובכל פעם שאין גומרים את ההלל אין מברכים וכל הציבור ביחד עם הש"צ קוראים את ההלל מ"הללויה" ועד "צדיקים יבואו בו" ובהמשך מקרים את הפסוקים, כלומר, הש"צ אומר פסוק והציבור חוזר עליו כמו למשל: "אודך כי עניתני ותהי לי לישועה" וכן הלאה. ואולם כאשר גומרים את ההלל כמו למשל בכל ימי חג הסוכות, הש"צ קורא את ההלל פסקה פסקה ועונים על כל פסקה, הללויה (למעט הפרק "לא לנו ..."). אז יוצא שעד סוף ההלל אומרים קב"ג פעמים הללויה. בהמשך (אודך כי עניתני ... וכו') מקרים פסוק והקהל חוזר על כל הפסוק. בין עולי תימן יש גם מנהגים שונים, אבל באמירת הלל הם די דומים. אני מודה לאלי מלחי שמסר לי תאור זה.

¹⁵ ראו מ"א או"ח תרי"ט ג', וגם שולחן ערוך הרב או"ח תרי"ט ח'. ופרידמן הזכיר את מנהג הגר"א שאין כ"א מברך אלא עונים לברכת הש"צ (תוספת מעשה רב מ'). ולפי מקור זה המנהג הזה של הגר"א הוא דווקא נהוג בימים שאומרים חצי הלל, ולפי הסברא של פרידמן, כיוון שבימים אלו אמירת הלל היא מנהג, אין הבדל בין חובת הנשים והגברים. וראו הערה 2 בעניין הלל בחוה"מ פסה.

האפשרות שבכל זאת הציבור סומך על הש"צ עולה כשבדוקים מנהג אמירת ארבעת הפסוקים הראשונים במזמור קי"ח: "הודו לה' כל"ח", "יאמר נא ישראל כל"ח", "יאמרו נא בית אהרון כל"ח", ו"יאמרו נא יראי ה' כל"ח". יש מנהגים שונים בקריאת ארבעת הפסוקים האלה.

בתיאורו של סדר ראש חודש, ר' עמרם גאון ציין שישנו שני מנהגים בקריאת פסוקים אלה:

ובצבור לאחר שמסיים ש"ץ העובר לפני התיבה סדר תפלה מברך ברוך אתה ה' אמ"ה אקב"ו לקרא את ההלל. וקורין הלל בדלוג. מתחילין הללויה הללו עבדי ה' הללו את שם ה' עד חלמיש למעינו מים, ומדלגין. ה' זכרנו יברך עד ואנחנו נברך יה, ומדלגין. מה אשיב לה' עד סוף פרקא. ואומר הללויה הללו את ה' כל גוים שבחיהו כו' ומתחיל החזן ומקריא הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, ועונין אחריו. ועוד יאמר נא ישראל כל"ח, ועונין אחריו. יאמרו נא בית אהרן כל"ח, ועונין אחריו. יאמרו נא יראי ה' כל"ח, ועונין אחריו. שני מנהגות הם, יש שעונין אחריו מה שהוא אומר, ויש שעונין אחריו הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו בכל פסוק ופסוק עד ד' פסוקים. ומתחילין יחד כל הצבור מן המצר קראתי יה עד נגילה ונשמחה בו, וכופלין בו דברים מאודך עד נגילה. ומקריא ש"ץ אנא ה' הושיעה נא, ועונין אחריו מה שהוא אומר, ועוד אנא ה' הצליחה נא, ועונין אחריו מה שהוא אומר.¹⁶

על המנהג השני העירו התוספות (סוכה ל"ח ב'):

ומה שנוהגין עכשיו ששליח צבור אומר שלשה יאמרו נא והצבור עונין על כל אחד ואחד הודו ולא מצינו מנהג זה בש"ס מ"מ נפקי מהנך קראי דשומע כעונה.¹⁷

זאת אומרת, במקומות שנוהגים לפי מנהג זה, המקרא צריך להיות מחוייב באותו הלל באותו התחייבות כמו העונה.

עד היום הזה, אנו מוצאים מנהגים דומים לאלו שהזכיר הרב עמרם גאון בין קהילות ישראל, ובסידור אבי חי של שנת תש"ס, המיועד לישראלים של כל העדות (נוסח ספרד אחיד) כתוב:

יש מקומות שבהם אומרים החזן והקהל יחד את ארבעת הפסוקים הבאים, ויש מקומות שבהם עונה הקהל "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" לאחר כל אחד ואחד מארבעת הפסוקים שאומר החזן.¹⁸

בסידור החדש (תשס"ה) אזור אליהו על פי דעת הגר"א אנו רואים שלכל אחד משני המנהגים שמתאר הרב עמרם גאון (עם קצת סטיות) יש את עיתו:

בימים שאין גומרים את ההלל, פסוק "יאמר נא" כו' "יאמרו נא" כו' הש"ץ לבדו אומר והציבור שומעין ועונין "הודו"¹⁹ ודוקא בימים שמדלגין, אבל בימים

¹⁶ סדר רב עמרם גאון, ערוך בידי דניאל גולדשמידט, מוסד הרב קוק, תשס"ה, סדר ראש חדש, מה. ואין בסדר רב עמרם גאון תיאור מפורט של אמירת הלל במקום אחר בסדרו כגון לחנוכה או למועדים.

¹⁷ ועי' גם ר"ן סוכה י"ט א' בדפי הרי"ף.

¹⁸ סידור אבי חי, ערך וביאר אביגדור שגאן, ספרי חמד, תש"ס. עמ' 202.

¹⁹ ופה מובאים בסוגריים את דברי המג"א סי' תכ"ב ס"ק ח' שנצטט בהמשך.

שגומרים גם הציבור אומרים כל הפסוק עד "חסדו" (ואח"כ עונים אחר הש"ץ "הודו").²⁰

בהערה מסביר דוד כהן:

וטעמא דמילתא דיוצאים באמירת הש"ץ דוקא כשקורין בדילוג, נראה שהוא משום שאז קריאת ההלל היא רק ממנהגא ואין קפידא בדיעבד אם חיסר בו מילה, אבל כשגומרים את ההלל אין סומכין על הש"ץ דאז חיסור מילה הוא לעיכובא.²¹

גם לאלו שלא נוהגים לפי מנהג הגר"א, אנו מוצאים שמוטב שאדם לא יסמוך על הש"ץ (כמו שכתב המאירי, שראינו לעיל). כתב המג"א (תכ"ב ס"ק ח'):

צריך לשמוע יאמר נא וגו' מפי הש"ץ דשומע כעונה ואם לא שמע לא יצא ומוטב שיאמר בעצמו בנחת.²²

על סמך זה כתב המשנה ברורה (שם ס"ק כ'):

וכתבו האחרונים דאף דאמירת יאמר נא ישראל וגו' יאמרו נא בית אהרן וגו' יאמרו נא יראי ד' וגו' יוכלו הצבור לצאת במה ששומעין מפי הש"ץ דשומע כעונה מ"מ טוב יותר שיאמרו בעצמם בנחת דלפעמים אינו מכיין וכן נוהגין כהיום.

כשהר' יקותיאל יהודה הלברשטאם (הרבי מצאנז) בדק מנהג אמירת ארבעת פסוקים אלה, הוא כתב:

ולפענ"ד אולי יש להעמיס גם בכוונת המג"א דאין רצ"ל שיאמרו שניהם, אלא שבתחלה היה המנהג שהיו עונים אחר הש"ץ רק פסוק הודו לה' וגו', ולאחר שהונהג לשורר בפסוקים אלו והיה חשש שמא לא ישמעו הצבור מהש"ץ, אז הנהיגו לומר הפסוקים שהש"ץ אומר ותו לא מידי ודו"ק.²³

והסיק:

ולזה המנהג הנכון בעיני הוא שיאמרו רק אותן פסוקים שאומר הש"ץ, דהיינו כשיאמר הש"ץ הודו יענו אחריו הצבור הודו, וכן כשאומר יאמר נא ישראל וגו' יענו אחריו יאמר נא ישראל וגו', שבוזה יצאנו מידי כל ספק.²⁴

אם כן, לכל מי שנוהג ככה, שזה מנהג המג"א, מנהג המשנה ברורה, מנהג הגר"א בימים שגומרים את ההלל, ועוד אחרים (בלי או אם להוסיף אחרי הפסוקים גם "הודו לה' כי טוב וכו') המקרא (או מקריאה) את ההלל אינו באמת שליח ציבור, אלא עוזר למתפללים להתפלל ביחד ולהדר את שירת ההלל. זה דומה למה שכתב המגן אברהם (או"ח נג כ') על תפקיד הש"ץ בימים:

ונ"ל דדוקא בזמניהם שהיה הש"ץ מוציא הרבים י"ח בתפלתו אז היה יחיד יכול לעכב דאין נעשה שלוחו בע"כ משא"כ עתה שכלם בקיאיין רק הש"ץ הוא לפיזטים.

²⁰ סידור אזור אליהו, הערות ע"י דוד כהן, הוצאת כרם אליהו ירושלים תשס"ה, עמ' שה. רא' גם מעשה רב קנ"ב.

²¹ שם, ועי' גם שעה"צ תפ"ה ס"ק ב'.

²² ועי' מחצה"ש שם.

²³ שו"ת דברי יציב חלק או"ח סי' קפב.

²⁴ שם.

אם תשאלו למה, אם כן, צריך בכלל מקרא/מקריאה להנהיג את הציבור בשירה של ההלל, אם כל אחד אומר את ההלל בעצמו, אפשר לומר שקהילות ישראל נוהגות לזמר באמירת הלל, וכתב ר' הלברשטאם על זה:

... כתלמידי הבעש"ט שנהגו לשורר באמירת הלל, שמקורו כנראה ע"פ המדרש חזית [ב' מ'] השמיעני את קולך זה קריאת ההלל בנועם בשעה שישראל קוראין את ההלל קולן עולה למרום וכו' עיי"ש.²⁵

"תהי לו מאירה"

המפרשים מתרצים את המאירה שתהא לאדם שאשה או קטן מקרא את ההלל בשבילו,²⁶ אבל איני מתכוונת לדון באותו נושא, כיוון שאם כולם בקיאים וכולם אומרים את ההלל בעצמם, אז ברור לכולם שגם אם אשה תנהיג את הציבור בשירת ההלל ביום שאינה מחויבת, אין לנו מצב של אשה מקריאה ומתפללים שעונים אחריה. הרי ראינו שאין אנו נוהגים לפי מנהג זה כבר הרבה דורות, והזכרתי ענין זה כדי לחדד את העניין לכל מי שיש לו פקפוק ממאירה.

סיכום

עיון במפרשים את הסוגיא במסכת סוכה ל"ח מוכיח שבימינו, כמו בימי רבא, ציבור המתפללים אינם סומכים על שליח הציבור כדי לצאת לידי חובה באמירת הלל, אלא כל אחד אומר את ההלל בעצמו. עיון נוסף במנהגים שהתפתחו בין חתימת הש"ס ורב עמרם גאון הוכיח שלמרות שלחלק מהקהילות יש מנהג לסמוך על הש"צ לארבעת הפסוקים הראשונים של מזמור קי"ח, נמצא שלפי ראשונים ואחרונים חשובים ומכריעים מוטב שלא לסמוך על הש"צ²⁷ ושכל אחד יאמר פסוקים אלה בעצמו, כפי המנהג הראשון שהזכיר רב עמרם גאון ושנהגו הרבה קהילות למשך כל הדורות. לכן, לכל מי שנוהג לפי מנהג זה, התפקיד של מי שעומד לפני התיבה בשעת אמירת הלל הוא להנהיג את הציבור בשירה ובקצב אמירת המזמורים. ה"נפקא מינה" היא שגם מי שאינו מחויב באותו הלל יכול לשמש כמנהיג או "מקרא" את ההלל, ואין צורך לדון בחיוב של נשים בהלל מסוים כדי להחליט אם מותר לה להנהיג את הציבור בהלל ואין פילוג בדין. ואם תשאל/י למה, אם כן, יש צורך במקרא כזה של הלל, ראינו לעיל מדרש וגם אפשר לענות שזה בגלל שהלל חביב על היהודים:

תנו רבנן: ... ובהלל ובמגילה - אפילו עשרה קורין ועשרה מתרגמין. מאי טעמא? כיון דחביבה - יהבי דעתייהו ושמעיהו.²⁸

²⁵ שם, ורא' שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב' ז'.

²⁶ כגון רש"י סוכה ל"ח א', תוספות שם, רוטב"א שם, מאירי שם, ועוד.

²⁷ ההשגות על גישה זו הן בעניין אמירת הודו לה' אחר כל פסוק בנוסף, אבל לא מצאתי מתנגדים לשיטה של אמירת כל פסוק ע"י המתפלל. ולאילו שנוהגים לפי הגר"א, כבר ציינתי שעונים "הודו" לכל פסוק רק בימים שאמירת הלל היא מנהג ולכן לפי הסברה של פרידמן, גם אשה מוציאה את הציבור.

²⁸ מגילה כ"א ב'. הבריייתא הזאת מלמדת שאפילו קבוצה של אנשים מוצאים לידי חובה את מי ששומע ושאינן אומרים שתרי קלא לא משתמע, וכונתי בציטוט ברייתא זו כאן היא כדי ללמד על חיבוב אמירת הלל.